

RATNE TEME IVE ČIPIKA

ZLATAN JAKŠIĆ

UDK 886.1.09

Kratke pripovijetke i reportaže što su nastale tijekom balkanskih ratova i u prvom svjetskom ratu ne dosežu literarne vrijednosti Čipikovih pripovijesti iz primorskog života, ali se njegova pjesnička individualnost ipak očituje u punoj mjeri. Iskazao se kao socijalni pisac, kao protagonist ideje o prirodnom životu i kao slikar pejzaža. Analiza metaforike pokazuje da se radi o piscu koji izvanjske dojmove prima i doživljuje *vizualno*, ne *akustički*.

Nakon dvadesetogodišnjeg službovanja po Dalmaciji Čipiko je ostavio svoju šumarsku službu i 1912. godine preselio se u Sarajevo, gdje se stao baviti novinarskim poslom i postao dopisnikom *Trgovinskog glasnika* i *Samouprave*. U svojstvu novinara prešao je za vrijeme balkanskih ratova u Srbiju i sudjelovao u tim ratovima kao ratni izvještač. Početak prvog svjetskog rata zatekao ga je u Carigradu na dužnosti u Presbirou, ali se vrlo brzo našao u Nišu, tada već »izbegličkoj prestolnici«, i kao član Presbiroa postao je ratnim dopisnikom talijanskih listova *Messagero* i *Secolo*. U Nišu je, neposredno pred početak povlačenja, a na inzistiranje ministra Protića, Čipiko primio srpsko državljanstvo, kako bi mogao postati kontraktualnim ukaznim činovnikom. Time je izgubio svaku mogućnost povratka u Austrougarsku, dakle u Dalmaciju. U Nišu je Čipiko počeo voditi svoj »Ratni dnevnik« u kome će zabilježiti brojne pojednosti i epizode iz svog izbjegličkog života počevši od povlačenja iz Niša sve do povratka na Solunski front. U »Dnevniku« je otvoreno i neposredno iznosio svoje najdublje osjećaje i razmišljanja, često puta »heretična«, o ishodu rata i budućnosti nacije. Zabilježio je što je doživio i vidio u Devđeliji, u Solunu, u Ateni, na Krfu i konačno u Rimu, gdje je također proveo nekoliko mjeseci pred povratak u zemlju.

U »Ratnom dnevniku« Ive Čipika nema opisa bitaka, niti karakterističnih detalja s linije fronte. Povlačeći se s masom izbjeglica pred nastupajućom neprijateljskom vojskom, Čipiko iz svoje pozadinske perspektive nije ni mogao opisivati ratne okršaje; mogao je samo bilježiti, i bilježio je, kako se događaji na bojištu odražavaju u ponašanju mase i pojedinaca, kako djeluju na psihologiju izbjeglica.

Svoje pak viđenje rata, sliku onoga što se događalo neposredno na bojištu, u rovu, u okršaju, uoči bitke i poslije bitke, na previjalištu, Čipiko je iznio u kratkim pripovijetkama, slikama sročanim u obliku novinskog članka, reportaže, nastale u neposrednom dodiru pisca s vojnicima, u jeku borbe na Solunskom frontu, i ranije u balkanskom ratu. Najčešće govori o junačkim podvizima srpskih vojnika u sudaru s bugarskim jedinicama, u bitkama što će ući u legendu prvog svjetskog rata («Kajmakčalan», «Na razbojištu Kajmakčalana», «Pred Brodom», «Kenale», «Nad Peristerom», «U Bitolju pod vatrom», «Gorničevo», «U bateriji», «Kaplara Nađo», «Prepad noću», «Pred brisanim prostorom»); zatim daje niz potresnih slika na temu ranjenika i previjališta («Pegavac», «Ranjenici», «Zavojište», «Medeševac»); pripovijeda o zarobljenicima («Domaćin», «Jabuka», «Put kući»); niže potresne epizode što svjedoče o nevolji naroda, koji se mora povlačiti i bježati pred neprijateljem («Zbeg», «Dečica»); konačno, ukazuje na skrivene opasnosti što vrebaju iz zasjede na »oslobođenim područjima« («Stari Arnautin», «Pred licem smrti»); i na kraju, portretira ratnog invalida što je osuđen da na svojim štakama prosjači koru kruha («Prostodušnost».¹

Kad god je riječ o literarnim vrijednostima Čipikovih ratnih zapisa, kritičari su jednodušni u ocjeni, da se oni ne mogu mjeriti s njegovim slikama iz primorskog života, nit s epizodama iz kojih su satkani njegovi romani. Ta se ocjena ne odnosi samo na njegove ratne teme, već se proteže i na ostala njegova prozna djela, nastala u periodu nakon njegova prelaska iz Dalmacije u Srbiju.

»U posljednjim godinama njegovog književnog rada« — kaže Velibor Gligorić — »očigledna je iscrpljenost njegove fantazije, invencije, duha, izraza, recepcije stvarnosti, uopšte uzev, očevidna je jalovost njegovog stvaralaštva. ... Reportaže Ive Čipika o ratu ne kreću se dalje od impresija pisanih u žanru reportažnih feljtona, u kojima se dublje ne ulazi u stvarnost rata. Očevidno je da je Ivo Čipiko bio u njemu stranom ambijentu u kome se ograničio na površna posmatranja, jer mu je nedostajala za tu sredinu ona snaga doživljavanja čoveka i prirode, koju je pokazivao kad je slikao ambijent Primorja i Zagorja.«² A jedan od najrevnosnijih biografa i kritičara Ive Čipika, Henrik Barić, doslovno kaže: »Toj ratnoj literaturi njegovoj, tim utiscima s razbojišta i pozadine, nedostaje sve ono što jednoga pisca čini ratnim piscem... Čipiko nije ni u

¹ Sve su te pripovijetke i reportaže tiskane u knjigama:

— *Utisci iz rata 1912*, Sarajevo, 1914.

— *Na pomolu*, Solun, 1916.

— *Iz ratnih dana 1912—1917*, Krf, 1917. (izdanje Ministarstva prosvete i crkvenih poslova).

— *Iz solunskih borbi*, Beograd, 1919.

² Velibor Gligorić, »Ivo Čipiko«, *Srpski realisti*, Beograd, 1965.

naponu svoje nekadašnje stvaralačke moći imao čula za psihologiju kolektivnosti... Skoro sve Čipikove ratne pripovetke su fragmenti, iščupani iz dnevnika više manje nasumice, bez izbora, skoro uvek bez obrade, bez dublje psihološke analize, bez živog dijaloga i najzad bez onih odlika njegove nekad do virtuoznosti izrađene kompozicije, na granici, a ponekad i ispod razine novinarskog pričanja... Njegovo realističko shvatanje odražava se jedino u spoljnoj strani, da bi, u samoj razradi tih situacija, ustupilo mesta jeftinom romantičarskom maniru novinarskom. I najposle, kad izgleda da se stari liričar diže u visine, odjednom, pretrgnuvši nit, on pada u konvencionalni stil ratnih konvencionalnih izveštaja i rodoljubive patetike iz školskih čitanaka... Uopšte — to se može mirno tvrditi — umetnički uspešan književni Čipikov rad jenjava i gasi se sa njegovim dolaskom u Srbiju.»³ A Božidar Kovačević, ocenjujući knjigu *Utisci iz rata 1912* kaže da su to »perom rutiniranog pisca date crtice o ratu s Turcima« kojima »ni iskreno patriotsko oduševljenje, ni pažljiva obrada nisu mogli dati književnu vrednost njegovih pripovedaka«, a za ostale ratne crtice kaže samo toliko da nam se čine »ipak zanimljive i jače« od već spomenutih.⁴ Zapažanja i sudovi kritičara u osnovi su tačni, ali ne treba izgubiti iz vida da se ratne teme Ive Čipika javljaju kao imperativ vremena, kao zadatak trenutka, te stoga nisu mogle biti lišene ni patriotske romantike, ni patetičnosti ni sentimentalnih izljeva. Pa ipak je i u ratnim temama u jakoj mjeri došla do izražaja Čipikova pjesnička individualnost; i u tim se temama Čipiko očitovao i kao socijalni pisac i kao rafinirani slikar pejzaža i kao protagonist i zagovornik ideje o prirodnom životu.

Čipiko je u prvom redu socijalni pisac. U uvjetima kapitalističke eksploatacije, raslojavanja sela, zelenašenja i vinske krize u Dalmaciji, on se svesrdno zalagao za siromašnog dalmatinskog težaka, opisivao njegov tegoban život i »mučeniku težaku« posvetio svoju prvu zbirku pripovjedaka.⁵ Taj mali čovjek-seljak u središtu je njegove pažnje i u ratnim pripovijetkama; njega Čipiko s jednakim simpatijama slika kao borca, vojnika. Odlučan, hrabar, neustrašiv u okršajima, taj mali čovjek je u svojoj prirodi pitom, nesebičan i dobroćudan. U pripovijeci »Prostodušnost«, nastaloj u Solunu, u izbjeglištvu, gdje su moralne norme izgubile svaku vrijednost, Čipiko je zabilježio dirljivu anegdotu o starom Bosancu. Taj priprost, siromašan seljak, izmučen svim nedaćama izbjeglištva, »lovi« na željezničkom kolodvoru zadnji vlak, da bi Čipiku, koji treba otputovati tim vlakom, uručio novac, što mu je ovaj bio povjerio radi kupovine ne-

³ Henrik Barić, »Ivo Čipiko«, *Celokupna dela Ive Čipika*, Predgovor, Beograd, 1932.

⁴ Božidar Kovačević, »Ivo Čipiko«, Predgovor knjizi *Ivo Čipiko*, u biblioteci »Srpska književnost u 100 knjiga« (Matica srpska — SKZ, 1969).

⁵ Ivo Čipiko, *Primorske duše*. Pripovijesti, Zagreb, 1899.

kih potrepština. Čipiko se pita: »U ovom razbojničkom gnjezdu, u pljačkaškom vremenu, je li moguće naći čoveka nesebična, koji ne će iskoristiti priliku, ukrasti ako može?«

A kratka priča pod naslovom »Dva ranjenika« tipičan je seljački dijalog dvaju vojnika: zarobljenog Bugarina i njegovog čuvara Srbina. Socijalni položaj u društvu njih je doveo u poziciju da se jedan prema drugome postave *ravnopravno*, mada je trenutni položaj zarobljenika nepovoljan. U pripovijeci »Domaćin« zarobljeni Bugarin, koji je osuđen na smrt streljanjem, bježi svom čuvaru, a mladi vojnik-seljak, koji ga sprovodi, nema moralne snage da bi ga progonio, da bi pucao. Blejanje ovaca, dječaci što gone kravu i sviraju u sviralu, volovi što su se ustremili k izvoru vode — sve to budi asocijacije na seljački život, izaziva osjećaj samilosti i razumijevanja. Seljak ne puca, jer onaj zarobljenik što bježi »seljak je kao i ja«, posjeduje kuću i štalu i zemlju na kojoj se muči da bi prehranio svoju čeljad. Sličan motiv varira Čipiko i u pripovijesti »Jabuka«. Bugarskom zarobljeniku koji na putu umire od žeđi, mladi vojnik-seljak, njegov pratilac, daje jabuku koju je dotad ljubomorno čuvao u svojoj torbi kao najdražu uspomenu, dar koji mu je rođena sestra uručila na rastanku. Uspomene na rodnu kuću i djetinjstvo razblažili su njegovo srce i on nije mogao ostati ravnodušan pred slikom ljudske bijede. Ta lirski intonirana kratka pripovijest što s jako naglašenim elementom nostalgije i idiličnosti ostavlja dojam romantično-sentimentalne konstrukcije, snažan je umjetnički prodor Čipika u psihu seljaka, s nakanom da, kao pravi socijalni pisac, otkrije u njoj one najhumanije, najpozitivnije crte kojima se seljak razlikuje, bolje reći odlikuje, od onih drugih.

A one druge opisivao je samo u grotesknim slikama, o njima je govorio s puno ironije, sarkazma i gorčine. Tako je slikao »ratoborne pozadince« što za kafanskim stolom fraziraju o potrebi narodne borbe; tupe birokrate što svojim nepromišljenim postupcima izazivaju nezadovoljstvo naroda u oslobođenim krajevima. U »Ratnom dnevniku« s prezirom govori o novinaru koji je u mirnodopskim uvjetima nosio »uštirkane okovratnike« naručene ravno iz Beča, a sada se u Srbiji deklarira kao zakleti neprijatelj Austrije. Tu je zabilježio kako gospoda liječnici i činovnici u povlačenju iz Niša »zauzeše sva kola, a ranjenici morali su pešačiti i — umirati na putu«; kako »policijske vlasti ne vode brigu o stanovništvu već spasavaju sebe i svoje«; zaprepašten je okrutnošću Engleza koji na najsiroviji način kašnjavaju radnika što je bježao s posla; ne može shvatiti bezobzirnost Francuza-saveznika, koji pod svojim šatorom uživaju u glazbi i piću, dok u susjednim barakama umiru iscrpljeni vojnici nakon pređene Golgote u Albaniji; duboko je potresen slikom ratnog invalida koji »ostaje sam sa svojim štakama, dovuče se do ćoška gde se prodaje toplo praseće pečenje i seća se svojih gladnih dana u blatnjavom

rovu«. »Ja ne mogu da razumem« — kaže Čipiko — »tu ljubav prema budućim pokolenjima pored ovog nemilosrda za savremena pokolenja. Treba da živimo u ratnoj pozadini, da upoznamo psihologiju ljudi životinja... ima ih i plemenitih, ali ti su retki kao korisni insekti pored množine štetnih«.

Čipiko je zaljubljen u prirodu: strasni je pobornik prirodnog života i istinski pjesnik primorskih krajolika. U povijest književnosti ušao je s epitetom »pjesnik mora«⁶ i u trijadi pisaca realista koji su realističku prozu uzdigli na viši umjetnički stupanj obogatvši je novom, lirskom komponentom, zauzeo je istaknuto mjesto. Poetska komponenta došla je do izražaja i u Čipikovim ratnim temama, te pri ocjenjivanju njegove ratne proze ona ne bi smjela biti zanemarena. Nema događaja na bojištu, nema opisa bitke, dijaloga s vojnicima, ranjenicima, izbjeglicama, nema karakteristične ratne slike, koju Čipiko ne bi uokvirio u ambijent prirode, u pejzaž koji lirski doživljava i umjetnički transponira — impresionistički. Razgovarajući s vojnicima, prateći tok bitke, ponašanje i reagiranje izbjeglica, on je širom otvorenim očima motrio ambijent što ga okružuje, doživljavao i oživljavao prirodu u brojnim manifestacijama. Impresivno djeluju njegovi opisi legendarnog Kajmakčalana (Maglenske, Čeglenske i Niđzenske planine) i Ostrovsčkog jezera, gdje su vođene najžešće bitke:

»Pred nama, u vedrini dana, u svome mirnome dostojanstvu, u obliku amfiteatra, odiše svežinom venac Maglenskih, Čeganskih i Niđzenskih planina... Ponegde venac tih planina obasjan je jutarnjom svetlošću, ponegde pokriven tamnim, prostirnim senkama, a visovi u suncu prelivaju se raznolikim bojama... Svetlost ispod šatora, blaga, otvorena — jasnozeleno svetlost, što je u otsevu daju nadstojna zelena drveta, utešna je i razgaljuje«. (»Planina«)

»Kao zalutalo more, jezero je izgledalo pusto. U njegovim vodama odbleskuje se nekoliko laganih raščesljanih oblaka, što mirno nebon plove. Po plitkoći strče gole grane potopljenih drveta kao ruke utopljenika što očajnički za pomoć vape. Zabačeno sumorno ostrvce u njegovoj pučini visoko nad vodom sa potamnelim okrnutim minaretom kao da je u se upilo sav negdašnji mir ovoga pobožnoga kraja«. (»Molitva«)

Lijep je i opis jednog planinskog vrha sa kojega pjesnik motri na položaje sa kojih se neprijatelj povlači u neredu:

»Vis sa koga posmatramo poraz krševit je. Na njemu, mesto drveta, rastu stene obavite mahovinom. Negde te ustreljene stene izgledaju uobličene kao gomile nepomičnih gorostasa koji stražare nad tom kamenitom pustinjom, negde kao smerni idoli obavijeni tajanstvenošću, negde su i te stene polegale po kršu kao goleme željke.

A livade kojima gazimo plodne su... ivicom reke redaju se topole... Njeno lišće osetilo je ranu jesen... nečujno teče reka, a dalje preko vode, iznad njlva, dižu se 'krastava' brda.« (»Pred Brodom«)

⁶ Jovan Skerlić, *Istorija nove srpske književnosti*;

Branko Lazarević, »Ivo Čipiko«, *Impresije iz književnosti*, I, II.

Izvanredan ugodaj melanhonije i sjete ostvaren je u slici koja treba dočarati patnje i bijedu izbjegličke sirotinje u trenutku dok se povlači pred nastupajućim neprijateljem, nemoćna da utječe na tok zbivanja:

»...jesenja kiša sipi... I javlja se osvit tužan, obavijen izmaglicom, pun neke neodređene tuge, koja se u dušu uvlači; u tome se osvitu otkriva život još bedniji no što ga je krila crna noć. A ljudi se u njegovoj svetlosti kao u čudu gledaju. Drveće pored koga prolaze čini im se visi u vazduhu, kao da je otrgnuto, a duga blatnjava povorka begunaca stisla se u neku sivu, živu, gipku prugu, u kojoj se pojedinci gube, a kraja nema.« (»Zbeg«)

Ovako je naslikao jeseni dan, ambijent u kojem stari vojnici na položaju, u rovu, moli za dušu svoja tri poginula sina:

»Danas je oblačno, vetar ispred rova s šumom raznosi suvo lišće. Jeseni sivi suton, pun prednoćnih glasova, silazi sa visova planinskih, zahvata suhe gorostasne stene iza kojih se neprijatelj krije, uobličuje ih u tajanstvene idolske oblike i spušta se u njegov mali rov... Jedva u njemu mogu da se ispruže... Iz njegovih krupnih zagasitih očiju sada čista tuga teče, mišići ispod tamne kože podrhtavaju, dugi brkovi nemarno vise, njihove dve senke ocrtavaju se na uglovima poluotvorenih usta.« (»Plamič«)

Posebno je zanimljiv opis planine Perister, jer ju pjesnik promatra i doživljuje iz »ptičje perspektive« nadlijećući je u avionu:

»Pod nama ostavljeni oblaci sivi, meki savijaju se i valjaju kao more u gustoj magli. Na njima odbljeskuje se u obliku kruga sunce u jasnim duginim bojama. Pod tim krugom sunca slobodan, lak bez pilota, s nama plovi odraz našega aeroplana, obaviti tajanstvenošću zalutalih stvari... Preda mnomo pokaza se planina Perister, posuta snegom, u raskošu jesenjih boja. Njegovi nepristupačni visovi, neoskvrnuti, devičanski beli, smelo u nebo dižu glavu. Iz njegove utrobe zevaju mrki dolovi i ponori, oivičeni snegom. Upirao sam u njih oči kao orao kad se nad njima povija čvrstih, stisnutih kandža.« (»Nad Peristerom«)

I na kraju jedna tipična čipikovska slika sela, seoskog idiličnog života sa sentimentalnim ugođajem; i još jedna epizoda u kojoj snažan efekat postiže koristeći se svojim omiljenim sredstvima — antitezom i kontrastima:

»Kad njih dvoje stigoše do rečice što kroz polje vijuga, sunce je bilo na zahodu. U bistroj vodi, što se na suncu bleštala, ogledaju se duge senke vrbovih krivih grana i iskidani krajevi raščesljanih oblaka. A na snežnim visovima dalekih planina poslednji sunčevi zraci sjaje bledom, ledenom svetlošću... Dečaci poje kravu i radoznalo gledaju u stranca. Milivoj je pratio kravu pogledom; zagazila je u vodu i veselo pije; upali bokovi na očigled pune se. Zatim krava izide iz vode, očeše leda o staru vrbu, riknu i zamače u vrbak... Ču se izdaleka dozivamje i blejanje ovaca. A na putanji što silazi k vodi pokaza se par volova... Volovi, navikli putu teško sagibajući svoje pretile trupove, k vodi sigurno prilaze.« (»Domaćin«)

»... Umire lep, jak, vitak kao jasenova šipka, u bojnem polju ožarenu vrelim, popodnevnim suncem kada puno leto oko njega uza razdraženo cvrčanje popaca slavi svadbu toplote i svetlosti. Po šatoru, u prošarici ocrtavaju se lahorom potresene javorove zelene grane sa širokim srcolikim lišćem i trepere nad ranjenikovom glavom i grudima.«
(»Žed«)

U citiranim fragmentima Čipiko se iznova potvrdio kao pisac koji posjeduje nemale mogućnosti za iznalaženje slikovite, efektne metaforike. Njegove su komparacije najčešće dobro odmjerene, personifikacije slikovite, gradacije iznijansirane, metafore prirodne i neusiljene. Jezero što izgleda »kao zalutalo more«, gole grane drveta »kao ruke utopljenika«, lišće topole »što je osetilo ranu jesen«, suton što »silazi pun prednoćnih glasova«, oči iz kojih »čista tuga teče«, mladić »lep i vitak kao jasenova šipka« — sve su to figure na zavidnoj umjetničkoj razini. Ne manju umjetničku vrijednost imaju i sljedeći primjeri što ih nalazimo također u njegovim ratnim pripovijestima:

- »zimi dok se planina u mećavi kidala«,
- »planinsko selo utopljeno u more jelovih šuma«,
- »mladićevo lice menja se pred naredničkim pogledom kao okrajci oblaka pred rođenjem sunca«,
- »... kratki praznični dani prolazahu mu u uzbudljivom kolu u kome žarke devojačke oči probijaju svetlost sumornog zimnjeg dana«,
- »... šrapnel prosu se u divnim, živim duginim bojama«,
- »Polegli volovi preživaju. U njihovim velikim tamnim očima nestaje sutona: u njih uvlači se tajanstvenost duboke, duge hladne noći«,
- »Neprimetno javlja se mutan osvit, svuda se uvlači, blaži tminu i otkriva stvari«,
- »(Top)... skrivena zver koju su postavili na njeno prestolje; dvore je mladi, vešti vojnici, ona iz zaklonice njuši neprijateljske položaje.«

Nažalost, pored tako uspjelih, u Čipika možemo naći nemali broj figura sumnjive literarne vrijednosti; osobito upadaju u oči neprirodne i isforsirane komparacije, koje su često puta banalne i neumjesne. Analiza Čipikove metaforike pokazuje da njegova kreativnost slabi čim se tematski udalji od prirode i opisa prirodnog života. Čipiko je najslabiji u detaljima gdje slika ratne okršaje, dočarava štektanje mitraljeza, gruvanje topova i sl. Na primer:

- »Stražarevi učestali pucnji graju kao jato preplašenih, crnih čavki«,
- »... pucanj pušaka kao graja zavađenih čavki« (»Plamičci«)
- »... Odjednom ču se graja pušaka kao graja zavađenih čavki iz vazdušne tišine pred oluju.« (»U Bitolju pod vatrom«)
- »... skriveni mitraljez kao ljuto pseto štekće.« (»Pred brisanim prostorom«)

Z. JAKŠIĆ

- »...nad njihovim glavama u toplom proljetnom suncu šumom krila grdnih ptičurina preta živa ubojita vatra.« (»Prepad«)
- »...žestoka puščana vatra zagraja« (»Na Vetreniku«)
- »...mitraljez srdito štekće« (»Na Vetreniku«)
- »...kroz mrak, bleskom groma, rasuše se ubojita zrna« (»Noću«)
- »...pucanj teškog topa daje utisak zvuka velikog posmrtnog zvona« (»Ranjenici«)
- »...aeroplan... kao tičurina kratkih nogu, velikih krila« (»Nad Peristerom«)
- »...učestali meci mitraljeza kao grad u oluji« (»Na razbojištu Kajmakčalana«)

Svi ti primjeri nedvojbeno upućuju na zaključak, da Ćipiko nije imao smisla za dočaravanje a k u s t i č k i h manifestacija, da je kao pjesnik najkreativniji onda kad prirodu i život doživljava vizuelno, kao slikar.

Zato se i ovdje javlja more kao nezaobilazna tema i trajna preokupacija Ive Ćipika. U brojnim epizodama, slikama s ratišta i u izbjeglištvu, on iznalazi detalje koji u njegovoj imaginaciji izazivaju asocijacije na more. More se javlja kao nezaobilazan rekvizit u njegovim brojnim metaforama, najčešće u komparacijama na mjestima gdje to možemo i ne možemo očekivati:

- »Granate padaju kao što padaju udarci valova besvesnog mora na litičastu obalu« (»Gorničevo«),
- »...iz topova izbijaju odeliti glasovi što potsećaju na morsku oluju« (»U bateriji«),
- »...naše baterije nemilosrdno bez prekida tuku kao što besan morski talas tuče kamenitu obalu« (»Pred Brodom«).

More kao osnovni motiv i kao tema javlja se u tri njegove ratne crtice; te crtice imaju, doduše, prvenstveno političko-propagandni smisao, ali je jedna od njih sročena u cijelosti kao prava pjesma u prozi (»Jadrane«), intonirana himnički djeluje kao ispovijed pjesnika koji se identificira s galebom »što je u kopno zalutao i bolnim krikom doziva svoje more iz daljine čeznući za njim«.

- »Jadrane, na moju dušu slegla se sva gorčina tvojih soli. Plava pučimo strasne, usijame mladosti moje! Moja duša luta oko tvojih ponositih obala. Rati, kao strele oštri, penom oivičeni rati, koji daleko u more zadirete, i vi, osečene, kamenite drage, duboke kao velike misli, zašto u moju dušu unosite oseku vaše melanholije? A negda, u radosti, ja sam slušajući šum prostora upijao u se razgovorljivu dušu vaših vetrova i u penušavim talasima gledao sjaj duginih boja.« (Jadrane«)

Opisujući bolesničku baraku u Nišu gdje je pohodio svoje zemljake Ćipiko je svoj susret s mladim Dalmatincem iz Kaštela ovako ispričao: »More, čisto more! sinu mi pred očima, i u tom času zaboravih leševu oko sebe, jednom jasnom vizijom zahvatih svu prirodnu lepotu moga kraja«.

A u povodu svog razgovora sa zemljakom Jurićem, koji u istoj baraci leži u tifusnoj groznici, zabilježio je: »Setih se Splita, lepote, zaliva, mora... Te njegove crvene usne koliko puta u radosti biće osetile gorčinu mora«.

Prvi usklik Ive Čipika prilikom dolaska u Solun bio je: — More! »Ali to nije moje čisto, prozirno Jadransko more. Ono me nije dirnulo«.

U Solunu je još zabilježio: »Naišao sam na drvo smrče, na smokvu, na šipak, drveta moga primorja. I zanio sam se: I hiljadu milih uspomena izbilo je iz moje duše«. U Solunu svakog jutra zaustavlja se na ribarnici, uživa »gledati sveže ribe... Video sam srdele koje me potsećaju na blage, svetle ostrvske noći... Plamen pun mirisa smole pucketajući sa lađe svećarice liže more, a pognute senke ribara lome se u osvetlenoj pučini... Crveni barbuni potsetiše me na ostrvo Hvar...«.

I susret sa pjesnikom Sibom Miličićem, u Srbiji, pobudio mu je u duši zapretane osjećaje prema otoku Hvaru. »Jer iz njegovog rod-nog mesta« — kaže Čipiko — »nizbrdicom silazi se u čiste duboke drage, belim opranim peskom oivičene, brbljive kao morska jezera iz kojih se gleda na otvoreno mirno more... Mi smo gledali u mutne talase Nišave, a naše misli, osjećaji bili su na Ostrvu... Sa budkojim pomorcem osećam se na prvom sastanku intimno, kao da su otvo-renošću mora povezane naše duše«.

Susret pak sa Supilom, u Nišu, izazvao mu je asocijacije na Boku, koja mu se negda »svaki put pokazivala pod drugim oblikom i drugim bojama. Čista, osenčena Boka, sa tihim morskim dragama, oivičena belim žalom, puna mirisa narandži, limuna, smilja i ruz-marina i suvih trava. Boka u čijim se vodama nebeske boje sa ne-bom ogledaju uobličene senke njenih golih litičavih brežuljaka«.

U ratnim zapisima Ive Čipika osobito su česta i intenzivna sje-ćanja na majku i sestru »te dvije jedine bezinteresne ljubavi« pjes-nikove. Njih spominje u nizu svojih zapisa, posebno u svom »Rat-nom dnevniku«, obvezatno u trenucima sjete, crnih slutnji i očajanja.

— »Setih se majke i sestre i toga časa sa mnom ovlađaše intimni osećaji puni utešne tuge. Sigurno sada su i one kod ognjišta, kleče pred likom Majke Božje i vruće se mole za me. Plamenove senke živo i reklo igraju po njihovom bledom licu. Kako sam se negda kod njih — kod te dve skoro jedine moje bezinteresne ljubavi — osećao siguran, preobražen, čist. Majko, sestro...«

Tako se ispovijeda Čipiko u svojoj ratnoj priči »Poslednja noć«, gdje opisuje svoj bezizlazan, očajan položaj u Devđeliji neposredno pred povlačenje u Grčku. Skoro u identičnom obliku, samo sa nez-natnim stilskim preinakama i dodacima, taj svoj monolog će Čipi-ko ponoviti još na dva mjesta, u dva navrata, u svom »Ratnom dnevniku«.

Sjećajući se majke i sestre on oživljava i svoja sjećanja na djetinjstvo, rodnu kuću i zavičaj, te svoje uspomene pretače u kratke poetske slike:

— »Lepa kućica na dogledu mora. Usred vineograda i maslinovih drveća. Prvi zraci okupanoga sunca što se iz mora dižu sa hiljadu treperećih plamenova veselo zaigraju oko nje. Kad severac sa planine dune oko nje urlajući gone se i lome vetrovi.«

Tako u ratnim zapisima Ive Čipika možemo naći niz poetskih slika i opisa onih istih predjela koje je on ranije opisivao u svojim primorskim pripovijestima, samo su te pjesničke slike sada rezultat pjesnikova udublivanja u prošlost i plod njegove imaginacije, a nisu nastale u neposrednom dodiru pjesnika s prirodom.

Zaljubljenost Čipika u prirodu počiva na njegovu dubokom i glasno isticanom uvjerenju da je čovjek sastavni dio prirode, da istinsku sreću može ostvariti jedino u dodiru s prirodom, stapajući se s njom i utapajući se u njoj, upravljajući se isključivo po diktatu osobnih nagona i ne obazirući se na moral, tradiciju, zakone, vjerske i društvene norme. Slobodan čovjek u slobodnoj prirodi — to je životna deviza i osnovna ideja pisca Čipika. Svoje ideje Čipiko je zastupao u brojnim pripovijetkama (»Antica«, »Danguba« i dr.) i najdirektnije objelodanio u svom romanu *Za kruhom* gdje su u ličnosti Ive Polića, koji je protagonist u romanu i *alter ego* samog pisca, došle do punog izražaja Čipikove panteističke i solipsističke preokupacije.⁷ Te naturističke preokupacije našle su svoj odraz i u Čipikovim ratnim temama. U opisima mladih vojnika naglašena je najčešće elementarnost i idilično-solipsistička raspoloženja koja se rasplamsavaju u dodiru sa selom ili pod dojmom seokog krajolika.

Pripovijetka »Domaćin« tipična je nostalgična revokacija seoskog čistog, mirnog, idiličnog života. Taj seoski život za kojim mladić (kao i pisac) čezne i o kojemu mašta u svojoj vojničkoj uniformi, taj idilični seoski život Čipiko dočarava nizom poetskih slika i gradiranjem takovih detalja koji djeluju na maštu i rasplamsavaju strasti.

A sam pisac Čipiko za vrijeme leta u avionu (»Nad Peristerom«) doživljuje trenutke izuzetne radosti zbog saznanja i osjećanja da se je u t o p i o u p r i r o d u, da je postao »deo te lepote«, da je zaboravio zemlju, »osetio se preporođen, čist, svež i slobodan.« Identične naturističke preokupacije došle su do izražaja i »U Bitolju pod vatrom« gdje Čipiko, u atmosferi jesenjeg dana, dok kiša sipi, osjeća u sebi »jezivu prijatnu slast pustinjanskog života.« Naturističke preokupacije pisca došle su najjače do izražaja u njegovom »Ratnom dnevniku«, gdje je bilježio razne događaje i pojedinosti vezane

⁷ O tome posebno u članku, Zlatan Jakšić, »Naturistički (rusoovski) kompleks u pripovijetkama Ive Čipika«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, god. 17, sv. 17, 1978, str. 123—135.

za Svjetski rat, iznoseći paralelno svoja zapažanja na događaje i postupke ljudi. »Ratni dnevnik« Ive Čipika je autentično svjedočenje o ratu, ali istodobno i dragocjeni izvor za proučavanje piščeve biografije; u njemu je Čipiko objelodanio iskreno i neposredno svoje najintimnije osjećaje, misli i preokupacije.

Karakteristična su njegova zapažanja — zabilješke iz izbjegličkih dana u Ateni, a u povodu razgledavanja Akropole i drugih spomenika kulture starih Grka:

— »Ono što su stvorili stari Grci u umjetnosti to nije istinski život. To je pena života.«

Literatura onoga doba — kaže Čipiko — bila je lažna »kao i sada koja izbacuje iz nas ne ono naše što nam je u krvi, u instinktu, što je istinski naše, već ono što je naučeno, nasleđeno, tuđe...«.

— »ne marim za Sokratovu pamet... ne marim za ove hramove... da mi je da vidim device što su vatru održavale, da vidim ljude što su bogovima žrtve palili. Ja čeznem za njihovom strašću, njihovom pohotom, porpkom.«

Identična shvaćanja i misli izrazio je i u povodu posjete Galeriji moderne umjetnosti na svjetskoj izložbi u Rimu:

— »Nisam mogao naći život što sam ga u prirodi nalazio. Sva savremena umetnost bila je za mene parodija života... Zasitio sam se i Meštrovićeve umetnosti. Povratio sam se u život, postao sam veran mojim navikama.«

Jednog dana dok je sa Jovanom Dučićem promatrao veličanstven zalazak sunca, Dučić je, zadivljen slikom, uskliknuo: »Divan je ovo prizor!« Čipiko je odgovorio: »Da, divan je zapad sunca. On je divan i bez Akropole.« A u Nišu, nakon jednog razgovora s predsjednikom Pašićem pobjegao je iz »zažarene varoši, iz njenih zagađenih ulica, od ljudi, njihove pameti i morala«, i u dnevniku je tada zapisao: »Osećam neodoljivu volju života, želju za neograničenim prostorom i samoćom u njemu. Mene je vedrina, tišina, sunce očistilo... Između stvari koje gledam osećam se sretan... jer se osećam deo svega što gledam, jer se izgubilo moje ograničeno, plašivo Ja u neopredeljenoj beskonačnosti.«

Doista, ni u jednom od svojih prozaičkih tekstova nije Čipiko tako otvoreno i direktno izrazio svoju životnu filozofiju i svoje najintimnije osjećaje. Steta je samo što je autor velik broj stranica iz tog svog »Dnevnika« pred kraj života uništio.

Kao što se vidi, ratne teme Ive Čipika su autentično svjedočanstvo pisca, dokument od značaja za proučavanje psihologije pojedinaca i mase u prvom svjetskom ratu. U tim temama došla je do punog izražaja i pjesnička individualnost Ive Čipika: iskazao se kao »socijalni pisac«, potvrdio se još jednom kao pjesnik prirode (i mora),

Z. JAKŠIĆ

te objelodanio neposredno i posredno svoje najintimnije naturističke preokupacije. Stoga su ratne teme nov izvor za proučavanje piščeve biografije.

Po svojoj literarnoj vrijednosti ti se sastavi ne mogu mjeriti s Ćipikovim pripovijestima iz primorskog života. Jer Ćipiko je pisac koji izvanjske utiske prima i doživljuje vizuelno, ne akustički. Analiza njegove metaforike takovu tvrdnju najrječitije potvrđuje. Zato su u Ćipika opisi bitke i ratnog košmara, s naglašenim akustičkim elementima najčešće banalni, bez snage i sugestivnosti. Slike pak prirode s naglašenim plastičnim elementom, na zavidnoj su mu umjetničkoj razini. Te slike su i najvrednija kvaliteta u Ćipikovim ratnim temama.

Zlatan Jakšić: IVO ĆIPIKO'S WAR THEMES

Summary

In 1912 Ćipiko moved from Dalmatia to Serbia to take part in the Balkan Wars and World War I as a war correspondent. With other refugees he was retreating to the island of Corfu, keeping his *War Diary* and writing a series of stories, newspaper reports and descriptions of the war. From the literary point of view those writings cannot stand the comparison with his stories from the Dalmatian life.

Ćipiko is a poet who receives and experiences outer impressions visually, not acoustically, which can be best seen in his metaphoric expressions. Consequently, his descriptions of battles and war nightmares, permeated with acoustic elements, have no poetic force and no originality. On the other hand, descriptions of nature with emphasized plastic elements have an enviable degree of achievement.

Ćipiko's war themes have primarily a documentary importance. In addition, they show the author's sensibility to social problems. And lastly, in his war themes, and especially in the *Diary* he expressed, directly or indirectly, his philosophical principles and preoccupations and can be useful for his biographers.